

ANTONI JODŁOWSKI

BADANIA ARCHEOLOGICZNE PROWADZONE W WIELICZCE W 1964 ROKU

Na terenie Wieliczki archeologiczne prace wykopaliskowe prowadziło Muzeum Żup Krakowskich — Wieliczka przy współpracy Zakładu Archeologii Małopolski IHKM PAN w Krakowie i Katedry Archeologii Polski Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

Głównym zadaniem badań archeologicznych prowadzonych w ramach prac milennialnych jest rozwiązanie następujących zagadnień: a) ustalenie obszarów, na których koncentrowało się osadnictwo prahistoryczne w poszczególnych epokach i okresach chronologicznych; b) lokalizacja i rozwój urbanistyczny wczesnośredniowiecznej Wieliczki (miasta przedlokacyjnego); c) wyróżnienie „przemysłowej” części osady wczesnośredniowiecznej, związanej z produkcją soli, i wytyczenie jej zasięgu.

W 1964 r. przystąpiono do wstępnej penetracji terenu w celu zorientowania się w warunkach osadniczych, jakie napotykał człowiek prahistoryczny na interesującym nas obszarze¹. W związku z tym przeprowadzone zostały badania: powierzchniowe, sondażowe i wykopaliskowe zarówno na terenie miasta lokacyjnego, jak też najbliższej okolicy. Badaniami powierzchniowymi objęto przedmieścia Wieliczki, jak Lednica Dolna i Górna, Mierzączka, oraz wsie: Sułków, Rożnowa, Siercza, Mietniów, Bogucice i wschodnia część Bieżanowa. Dostarczyły one wiele nowych i interesujących materiałów związanych z pradziejami omawianego regionu. Poza tym prowadzona była stała kontrola wykopów kanalizacyjnych i budowlanych na terenie miasta, dzięki której uzyskano szereg danych odnośnie do pierwotnej topografii terenu.

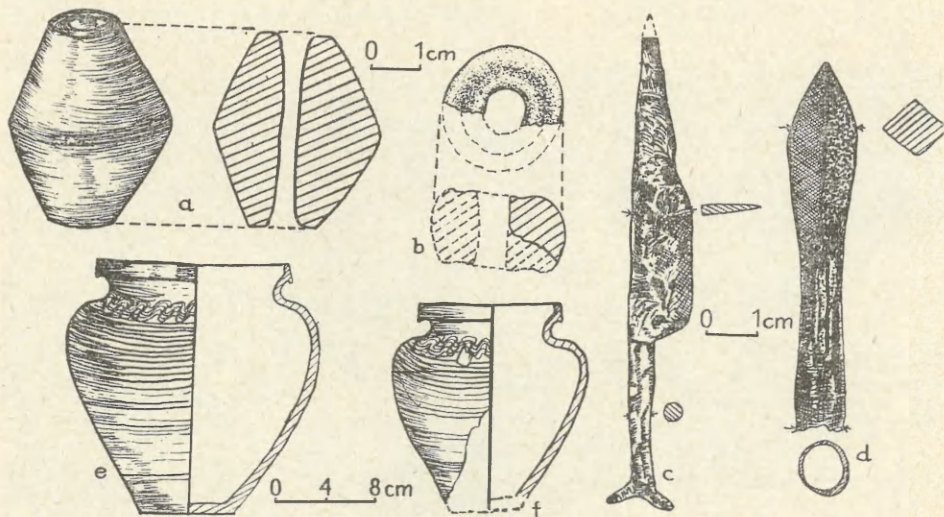
Badania wykopaliskowe skoncentrowano głównie w południowej i wschodniej części Wieliczki. Odkryto cztery nowe stanowiska, których znaczenie przy obecnej stosunkowo skąpej bazie materiałowej jest dosyć duże. Szczególną wartość posiadają one przy opracowywaniu niektórych problemów osadniczych (porównaj mapę ze stanowiskami — ryc. 4).

Na uwagę zasługuje przede wszystkim osada kultury łużyckiej (stan. nr VIII) odkryta przy ulicy Dobczyckiej, na tzw. „Kamieńcu”. Położona jest ona na zboczu doliny strumyka o nazwie Świdówka. Stanowisko to uległo obecnie poważnemu zniszczeniu wskutek wybierania rowu przy budowie drogi Wieliczka—Dobczyce.

¹ Problemy związane ze środowiskiem geograficznym Wieliczki i okolicy poruszone zostały już w kilku opracowaniach geologicznych. Dotyczy to jednak starszych okresów geologicznych, zaś środowisko przyrodnicze czwartorzędu nadal nie posiada szczegółowego opracowania.

Prace wykopaliskowe prowadził autor niniejszego komunikatu. W czasie badań odkryte zostały dwa obiekty.

Obiekt pierwszy to jama owalna o wymiarach ok. 140 × 160 cm, sięgająca do głębokości 80 cm. W wypełniku jej znajdowała się znikoma ilość zabytków archeologicznych. Była to jedna skorupa o bliżej nie określonej chronologii i fragment otoczaka rzecznego.

Ryc. 1. Wieliczka, pow. Kraków:

a — przęślik gliniany; b — fragment przęślika z różowego łupku; c — nóż żelazny; d — żelazny bełt strzały z tulejką; e, f — naczynia wczesnośredniowieczne; (a — stan. XI, obiekt D; b, d, e, f — stan. X; c — ul. Kopernika 13)

Obiekt drugi natomiast stanowiły najprawdopodobniej resztki chaty (półziemianki?) w kształcie prostokąta, o wymiarach 10 × 4 m, zagłębionej do 100 cm w ziemię (ryc. 3). Jej wyraźny zarys ukazał się już na poziomie 60 cm, a dno płaskie znajdowało się na głębokości 160 cm. We wschodniej części chaty widoczne było niszowate zagłębienie sięgające ok. 80—100 cm poniżej jej dna, natomiast w południowo-zachodnim narożniku wystąpiło owalne palenisko o średnicy ok. 70—90 cm, zawierające większą ilość skorup i węgli drzewnych. Zawartość kulturową opisanego obiektu stanowiły drobne fragmenty ceramiki i jeden toporek kamienny, których chronologię trudno jest ściślej określić. W skład ceramiki wchodzi drobne fragmenty naczyń wykonanych ręcznie z gliny z domieszką grubych ziaren piasku. Powierzchnia zewnętrzna garnków była chropowata, koloru szarego i brunatnoceglastego. Spośród całego zespołu ceramiki wyróżnić należy dwa fragmenty przykrawędne naczyń, które pod brzegiem zaopatrzone były w małe otworki ułożone w regularnych odległościach od siebie. Zarówno otworki, jak i faktura gliny wykazują najwięcej cech charakterystycznych dla kultury łużyckiej, do której zaliczyć też należy zapewne płaski toporek, dobrze wygładzony, wykonany z łupku kamiennego, odkryty na dnie niszowatego zagłębienia. Posiada on wąskie ostrze i prosto ścięty obuch, w pobliżu którego znajduje się starannie wywiercony otwór. Wymiary toporka: dł. — 14 cm; szer. największa 4 cm; grub. — 1 cm; śr. otworu — 1,6 cm. Znaleździ to pochodzi przypuszczalnie z końca epoki brązu lub okresu halsztackiego.

Byłoby to pierwsze, jak dotąd, stanowisko tej kultury stwierdzone na terenie Wieliczki².

Z kolei wymienić należy dwie nowo odkryte osady z okresu rzymskiego, badane przez K. Regułę.

Pierwsza z nich, oznaczona jako stanowisko nr IX, położona jest we wschodniej części miasta, obok cmentarza parafialnego, na zboczu kotlinowatego obniżenia, ciągnącego się w kierunku Śledziejowic i Czarnochowic. W jednym z trzech założonych tutaj wykopów natrafiono, na głębokości 110—160 cm, na warstwę czarnej,

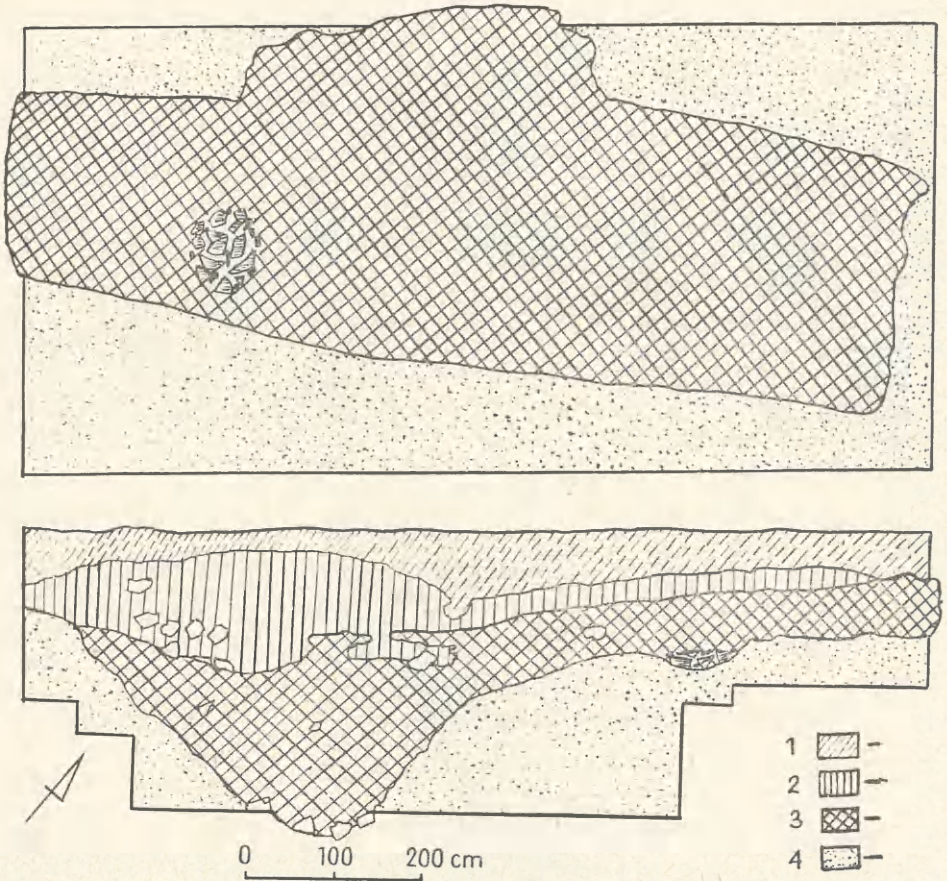

Ryc. 2. Wieliczka, pow. Kraków, stan. X. Profil paleniska z osady wczesnocśrednio-wiecznej

sypkiej ziemi, grubości ok. 50 cm. W warstwie tej znalezione zostały drobne fragmenty ceramiki i kawałki żużla żelaza. Są to ułamki naczyń grubościennych z tłustej gliny, z domieszką mineralną. Podobnie wykonana ceramika występuje także powyżej warstwy oraz na powierzchni pola. Podczas badań nie stwierdzono wprawdzie żadnych obiektów w postaci jam czy śladów domostw, ale ceramika o charakterze osadowym, jak też wspomniana warstwa czarnej ziemi (warstwa kulturowa?) pozwalają przypuszczać, że istniało w tym miejscu osiedle zamieszkałe przez ludność w młodszym okresie rzymskim (III—IV w. n.e.).

Druga osada z tego czasu (stan. nr XI) zlokalizowana jest obok torów kolejowych, na zachodnim krańcu będącego w budowie parkingu samochodowego. Większość stanowiska zniszczona została przez roboty budowlane. Część zabytków zdołano jednak zabezpieczyć dzięki przeprowadzonym pracom ratowniczym. Podczas badań stwierdzono warstwę kulturową, która podobnie jak na poprzednim stanowisku posiadała ok. 50 cm miąższości i występowała na głębokości 70—120 cm. Jest to czarna, tłusta ziemia, zawierająca stosunkowo dużą ilość ceramiki i szczątków organicznych w postaci kości zwierzęcych. W spągu opisanej warstwy natrafio-

² Pomijam tu oczywiście drobne fragmenty ceramiki znalezione luźno na polach podczas badań powierzchniowych, gdyż te określam mianem znaleziska.

Ryc. 3. Wieliczka, pow. Kraków, stan. VIII. Rzut poziomy na głęb. 100 cm i profil W—E chaty kultury łużyckiej:

1 — humus; 2 — warstwa przemieszana; 3 — czarna tłusta ziemia (wypelnisko chaty); 4 — żółta glina (calec)

no na sześć obiektów (A—F) o średnicy ok. 60—70 cm, zagłębionych w żółtą glinę do 40 cm. Były to małe, koliste jamy z materiałem zabytkowym, analogicznym do zabytków z warstwy kulturowej. Na uwagę zasługuje tutaj obiekt D, który dostarczył ułamków ceramiki grafitowej, jedną małą czareczkę z wklęsłym dnem, dwustożkowego przesłika glinianego (ryc. 1a) oraz kości zwierzęcych. Podobne naczynka znane są z cmentarzysk II—III w. n.e., np. w Kopkach, pow. Nisko³, Starachowicach, pow. Kielce⁴, i Bodzanowie, pow. Aleksandrów Kujawski⁵. Wszystkie jamy ułożone były regularnie na linii oprócz jednej, która występowała poza jej zasięgiem. Funkcje ich trudno jest bliżej określić ze względu na małą przestrzeń objętą bada-

³ R. Jamka, *Cmentarzysko w Kopkach (pow. niski) na tle okresu rzymskiego w Małopolsce Zachodniej*, „Przegl. Arch.”, t. 5: 1933, s. 23—32.

⁴ R. Jamka, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Starachowicach*, „Przegl. Arch.”, t. 11: 1959, s. 34, rys. 3c.

⁵ B. Zielonka, *Cmentarzysko w Bodzanowie w pow. aleksandrowskim*, „Przegl. Arch.”, t. 10: 1958, s. 357.

niami. Być może stanowią one ślady po słupach, wspierających jakąś większą budowlę naziemną. Odkryta osada pochodzi z okresu rzymskiego.

Czwartym stanowiskiem odkrytym w bieżącym roku na terenie Wieliczki są relikty osady mieszkalnej lub produkcyjnej z młodszego wczesnego średniowiecza, badane przez M. Zeylandową z Poznania (stan. nr X). Znajdują się one w dzielnicy Mierżączka, przy ulicy o tej samej nazwie, na zboczu opadającym łagodnie ku zachodowi. W trakcie badań wyeksplorowano dwie jamy i jedno duże palenisko.

Jama pierwsza była kolista, o średnicy 70 cm, i zawierała jedną skorupę oraz kawałek kamienia, może osetki (?).

Jama druga posiadała kształt prostokątny, o wymiarach 120 × 80 cm i wypełniona była czarną ziemią z dużą ilością polepy.

Ryc. 4. Wieliczka, pow. Kraków. Rozmieszczenie stanowisk archeologicznych wg stanu badań z 1964 r.:

I — kościół Św. Krzyża; II — osada lateńsko-rzymska; III — wójtostwo; IV — warzelnia X–XIII w. i osada kultury nadcańskiej; V — osada kultury nadcańskiej; VI — stanowisko wczesnośredniowieczne; VII — kościół Św. Sebastiana; VIII — osada kultury łużyckiej; IX — osada późnorzymska; X — osada wczesnośredniowieczna (XII–XIII w.); XI — osada rzymska

Najbardziej interesujące było duże palenisko, średnicy ok. 175 cm (ryc. 2), zalegające na głębokości 60—95 cm. Zawierało ono dużą ilość fragmentów ceramiki, z których udało się zrekonstruować 15 naczyń. Są to stosunkowo obszerne garnki wykonane z dobrze wyszlamowanej gliny, koloru ceglatego, dobrze wypalone, zdobione najczęściej ornamentem linii falistych i poziomych oraz ukośnymi żłobkami. Wszystkie obtaczane są na kole garncarskim i posiadają silnie rozwinięte krawędzie, co przemawia raczej za ich późniejszą chronologią (ryc. 1e, f).

Analogiczną ceramikę datowaną na koniec okresu wczesnośredniowiecznego znamy z Igołomi⁶, Mogiły, pow. Kraków⁷, Żernik Dolnych, pow. Busko-Zdrój⁸, i wielu innych stanowisk małopolskich⁹. Oprócz ceramiki z zabytków ruchomych, odkrytych na tym stanowisku, wymienić należy jeszcze kawałek przęślika z różowego łupku wołyńskiego (ryc. 1b)¹⁰ oraz żelazny belt do strzały z tuleją (ryc. 1d)¹¹ znaleziony luźno w warstwie humusu. Przedmioty te pozwalają datować osadę na XI—poł. XIII wieku.

Dalsze prace wykopaliskowe w 1964 roku przeprowadzono jeszcze przy kościele pod wezwaniem Św. Sebastiana (XVI w.) oraz w pobliżu nie istniejącego dziś kościółka pod wezwaniem Św. Krzyża (koniec XIII wieku), którego fundamenty odsłonięte zostały w ubiegłych latach przez H. Burchard¹². W obydwu wypadkach badania dały wynik negatywny. Bez pozytywnego rezultatu zakończyły się również poszukiwania zabudowań wójtostwa (stan. nr III) w Parku Kingi. Nie stwierdzono tutaj żadnych zabytków świadczących o istnieniu osady wójta znanej z przekazów historycznych, planu Germana z 1638 r.¹³ i planu Nikolasza z 1786 roku¹⁴.

Równocześnie z pracami wykopaliskowymi przeprowadzone zostały badania son-

⁶ S. Nosek, J. Machnik, E. Dąbrowska, L. Gajewski, *Igołomia I, osada wczesnośredniowieczna*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1961, s. 96, ryc. 9—11; s. 107, ryc. 3, 7, 9.

⁷ E. Dąbrowska, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na terenie powiatu krakowskiego*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Archeologiczne”, z. 4, 1962, s. 43, rys. 12—13.

⁸ B. Zawadzka, *Osada wczesnośredniowieczna w Żernikach Dolnych, pow. Busko Zdrój*, „Wiad. Arch.”, t. 27: 1961, s. 240—250.

⁹ Należy tu wiele grodzisk datowanych na XI—poł. XIII wieku, z których materiał publikowany jest w następujących pracach: A. Żaki, *Wietrzów — wczesnośredniowieczny gród graniczny w świetle badań lat 1952—1955*, „Wiad. Arch.”, t. 24: 1957, s. 5, tabl. I, s. 11; tabl. II, s. 19; tabl. III, s. 29 oraz tabl. VI; G. Leńczyk, *Prasłowiański gród nad Dunajcem w Zawadzie Lanckorońskiej*, Prace Prehistoryczne, nr 4, Kraków 1950, tabl. XIII—XVI; tenże, *Badania w Podegrodziu, pow. Nowy Sącz*, „Rocznik Sądecki”, R. 5: 1962, s. 1—9; tenże, *Na śladach miejsc warownych*, „Dawna Kultura”, R. 3: 1957, s. 124; Z. Woźniak, *Z najdawniejszej przeszłości Podegrodzia*, „Rocznik Sądecki”, R. 5: 1962, s. 11—27; A. Żaki, *O położeniu wczesnośredniowiecznego Sącza*, „Rocznik Sądecki”, R. 4: 1960, s. 1—5; M. Cabalska, *Sprawozdanie z badań w Biegonicach, pow. Nowy Sącz, za rok 1958* (powielane).

¹⁰ Przęśliki z różowego łupku wołyńskiego (owruckiego) datowane były do tego czasu na wieki XI—XIII (por. W. Hensel, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, Warszawa 1956, s. 274, 448, przyp. 2). Nowsze badania przeprowadzone przez Z. Szafrąską rozszerzają jednak ich ramy chronologiczne na okres VII—XIII w. (Z. Szafrąska, *Jak datować przęśliki z łupku wołyńskiego*, „ZOW”, R. 20: 1951, s. 196—197).

¹¹ Podobne belty A. Nadolski datuje na wieki XII—XIV (por. A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź 1954, s. 65—66).

¹² H. Burchard, *Wyniki badań wykopaliskowych w Wieliczce, pow. Kraków, w latach 1960—1962*, „Spraw. Arch.”, t. 16: 1964, s. 318—323.

¹³ Oryginał planu oraz jego szytych wykonany przez Hondiusa w 1645 r. znajduje się w Archiwum Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce.

¹⁴ Porównaj przyp. 13.

dażowe. Objęto nimi południową część miasta, ściślej obszar między dzisiejszym Rynkiem i ul. Z.M.P. na północy a ul. Dobczycką na południu.

Wykopy o wymiarach $1,5 \times 1,5$ m założono w pobliżu szybu Górsko, następnie przy ul. Kopernika (dawniej Kozi Rożek), Ogrodowej, Reymonta, a także w dzielnicy Mierzączka, na wschód od szosy Kraków—Tarnów. Nie przyniosły one jednak większych rezultatów, gdyż tylko w jednym wypadku (przy ul. Kopernika 13) stwierdzono ślady starszego osadnictwa. Natrafiono tutaj na głębokości 174 cm na czarną, tłustą warstwę kulturową (?), zawierającą znikomą ilość ceramiki wczesnośredniowiecznej (?). Nieco wyżej, bo na głębokości 35 cm, wystąpił nóż żelazny (ryc. 1c), który znajdował się nad kamiennym brukiem w przemieszanej warstwie humusu.

Pozostałe wykopy sondażowe nie dostarczyły zabytków archeologicznych, ale wykazały w wielu wypadkach ciekawą stratygrafię nawarstwień nowożytnych, co również posiada duże znaczenie, szczególnie przy rekonstrukcji pierwotnej topografii terenu.

Wreszcie trzecim i ostatnim rodzajem badań archeologicznych prowadzonych przez Muzeum Żup Krakowskich — Wieliczka to badania powierzchniowe. Prowadzono je przy współpracy Katedry Archeologii Polski Uniwersytetu Jagiellońskiego i Koła Naukowego Studentów Archeologii Polski UJ. Były one kontynuacją tego typu badań zapoczątkowanych w 1963 r. Obecnie zlokalizowano dalszych 25 stanowisk, tak że z terenu Wieliczki i najbliższej okolicy znamy 60 luźnych znalezisk powierzchniowych. W większości są to drobne fragmenty ceramiki i odlupki krzemienne, datowane przeważnie na młodszą epokę kamienia (neolit). Poza tym stwierdzono znaleziska kultury łużyckiej oraz z okresów rzymskiego i wczesnośredniowiecznego. Procentowo zaszerogowanie poszczególnych znalezisk powierzchniowych do odpowiednich epok chronologicznych przedstawia się następująco:

paleolit	—
mezolit	—
✓ neolit	35%
ep. brązu, okr. halsztacki (kult. łużycka)	8%
okr. lateński i rzymski	8%
okr. wczesnośredniowieczny	12%
zabytki nieokreślone	37%

Wspomniane znaleziska grupują się prawie wyłącznie w południowo-wschodniej części miasta (50 znalezisk), głównie na terenie Mierzączki oraz Lednicy Dolnej i Górnej. Na polach położonych w kierunku południowo-zachodnim i zachodnim od Wieliczki zlokalizowano zaledwie 6 stanowisk.

*Muzeum Żup Krakowskich
Wieliczka*

ANTONI JODŁOWSKI

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS AT WIELICZKA IN 1964

Field work conducted at Wieliczka in 1964 involved surface examinations, test-borings and area excavations. In addition to interesting materials, the excavations have revealed four new sites (nos. 8—11).

Site 8, located at Dobczycka street at a place named "Kamieniec" showed

traces of Lusatian habitation. The digging has yielded remains of hut, 10 by 4 m in size and sunk to a depth of about 100 cm. In its eastern part there was a niche-like cavity, while in its southwestern corner a hearth, measuring 70—90 cm across, came to light (fig. 3). At the bottom of the cavity (260 cm deep) a slate axe was found (fig. 1).

Site 9 probably comprised traces of habitation from the late Roman period (3rd—4th centuries A.D.). They were discovered near a cemetery in the eastern part of the town. The culture layer, 110—160 cm thick, has produced fragments of thick-walled pottery and pieces of iron slag. Similar objects also appeared above the culture layer.

Site 10 lies on a gentle slope at Mierzączka street. It has yielded traces of early medieval habitation (12th—13th centuries). The discoveries included a hearth, revealed in cutting III together with a lot of pottery (about 20 pots), an iron arrowhead (fig. 1d), and a fragmentary whorl from pink Volhynian slate (fig. 1b), both found in humus layer. Two disclosed pits lacked typical material.

Site 11 comprised remains of settlement from the Roman period. The discovery was made during building works. The culture layer, 50 cm thick, appeared at the depth of 70—120 cm. Beneath, traces of six small pits (A—F) measuring 60—70 cm across, have come to light. With a single exception, the pits were in alignment. Perhaps they are remains of posts that once had supported an overground structure. Materials from the layer and from pit D comprised thick-walled pottery, a small cup with a concave bottom, a clay whorl (fig. 1a), pottery with graphite, and an S-shaped pot. On their evidence the habitation is assigned to the 1st—4th centuries A.D.

The excavations carried out in the neighbourhood of St. Sebastian church and near St. Cross church, no longer in existence, have brought negative results. The search for the buildings that belonged to the head of village was also unsuccessful (site III).

Surface examinations have brought to light 23 new finds from the Neolithic, the Lusatian culture, the Roman period and the medieval times. Together with the finds, made in previous years in the town and its environs, they total 60.

The test excavations have revealed only one site of uncertain chronology. The site, situated at Kopernik street no. 13, has produced an iron knife (fig. 1c). The other sondages have shown an interesting stratigraphy of modern layers.

The results of archaeological investigations carried out at Wieliczka in 1964 have pointed out that the settlement, mostly medieval in date, concentrated outside the location town. The data obtained by H. Burchard in former seasons and those yielded by the 1964 research suggest that the older medieval habitation occupied the south-eastern part of the town (Lednica), and only later (in the 10th—12th centuries) covered the ground of the present-day town.